

PETER ANDREAS
MODRE ČELADE IN ČRNI TRG
UMETNOST PREŽIVETJA V OBLEGANEM SARAJEVU

Mengeš, 2009

Peter Andreas

MODRE ČELADE IN ČRNI TRG

UMETNOST PREŽIVETJA V OBLEGANEM
SARAJEVU

CIC
TAM ALTAE
SUNT RADICES
STULTITIAE
ER
ON

Peter Andreas
MODRE ČELADE IN ČRNI TRG
UMETNOST PREŽIVETJA V OBLEGANEM SARAJEVU

Prevedla Lea Širok in Andrej Poznič
Opremil Žiga Valetič
Prelom Marko Avanzo
Uredil Andrej Poznič
Izdala založba Ciceron, 2009
Tisk Rotosi, Ljubljana

Naslov izvirmika:
BLUE HELMETS AND BLACK MARKETS
Copyright © 2008 by Cornell University
Copyright © za izdajo v slovenščini založba Ciceron

V skladu z Zakonom o avtorskih in sorodnih pravicah je brez pisnega dovoljenja založbe prepovedano reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, tudi fotokopiranje, tiskanje ali shranjevanje.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

343.359.3(497.6Sarajevo)"1992/1995"
94(497.6Sarajevo)"1992/1995"

ANDREAS, Peter, 1965-

Modre čelade in črni trg : umetnost preživetja v obleganem Sarajevu /
Peter Andreas ; [prevedla Lea Širok in Andrej Poznič]. - Mengeš : Ciceron,
2009

Prevod dela: Blue helmets and black markets

ISBN 978-961-6627-14-6

248374016

KAZALO

Uvod	7
1. poglavje	
Najdaljše obleganje	15
Sarajevo v središču pozornosti	17
Igralska zasedba	20
Glavni oder in zakulisje: formalne in neformalne vloge	23
Poročanje o konfliktu	26
Razprava o kriminalnih razsežnostih vojne	29
Predpremier	34
2. poglavje	
Vzpostavljanje obroča	37
Začetek obleganja in kriminalno podzemlje v obrambi mesta	44
Odziv mednarodne skupnosti	49
3. poglavje	
Vzdrževanje obroča	61
Preusmerjanje in zloraba humanitarne pomoči	62
Zloraba svobode gibanja in dostopa	65
Tihotapsko središče na letališču pod upravo OZN	70
Predor pod obročem: rešilni izhod in tihotapski kanal	78
Trgovanje s sovražnikom	83
Mediji in njihova odvisnost od črnega trga	90
Tihotapljenje denarja v pismih	99
Tihotapski trg in cigarete kot valuta	101

4. poglavje

Oblegani od znotraj 107

Kriminalci v obrambi mesta 108

Politična korupcija, zlorabe in oportunističnost 112

Oviranje dostopa do vode 117

5. poglavje

Konec obleganja 121

Glavni oder: Ustvarjanje pogojev za Natove
zračne napade 121

Zakulisje: Izigravanje embarga OZN na uvoz orožja in
spreminjanje vojaškega ravnotežja 125

6. poglavje

Posledice 135

Kriminal kot zapuščina vojne 135

Kriminalna nova elita 138

Sarajevo kot tranzitno središče za tihotapljenje
migrantov 143

Prostitucija in mirovne sile 145

Tržnica Arizona: do miru z veriženjem? 149

7. poglavje

Primerjave 155

Srebrenica 155

Leningrad 162

Grozni 165

Faludža 169

Zaključek 175

Vrnimo se v Sarajevo 175

Sarajevska izkušnja 178

Opombe 185

Četrto poglavje

OBLEGANI OD ZNOTRAJ

Sarajevo je bilo pravzaprav dvakrat oblegano, od zunaj in od znotraj. Notranje obleganje je bilo možno zaradi zunanjega, in to nam bo pomagalo razumeti, kako so lahko nekateri glavni igralci izkoriščali razmere v mestu za svoje interese v času, ko je večina prebivalstva najbolj trpela. Obleganje je omogočilo zlorabo oblasti, jo hkrati prikrivalo in bilo izgovor zanjo; ustvarilo in omogočalo je okolje, v katerem so strankarski voditelji SDA širili in utrjevali svojo politično moč ter odpravili nasprotnike in tekmece; pomenilo je izjemno poslovno priložnost za tatove in vojne dobičkarje ter za prerazporejanje bogastva, medtem ko se je večina prebivalstva borila za golo preživetje. Nekdanji visoki bosanski politik je takole komentiral razmere: "Če bi ljudje v naprej vedeli, kako bo sta med obleganjem mesta cvetela kriminal in vojno dobičkarstvo, se nikoli ne bi odločili za vojno."¹

Humanitarne organizacije pod vodstvom OZN so bile osredotočene na zunanje obleganje in so bolj ali manj spregledale njegovo manj očitno notranjo plat. Tudi tuji dopisniki so se izogibali raziskovanju tega dogajanja in so se raje ukvarjali z veliko bolj očitno, preprosto in všečno zgodbo o zunanjih sovražnikih, s katerimi so se spopadali notranji branilci. Rieff je to označil kot *greb molka*: "Tisti med nami (tuji novinarji), ki so bili prepričani o *pravičnosti* bosanske stvari, so podcenjevali skorumpiranost bosanskih političnih elit, ki so v vsem času vojne celo v Sarajevu izjemno bogatele, sklepale zasebne posle s Srbi in nastavljale svoje družinske člane, prijatelje in ljubice na dobro plačana mesta v tujini."² Predsednik Izetbegović naj bi denimo poslal svoje sorodnike na Hrvaško in v Turčijo, del njegove družine pa naj bi uspel celo ostati v Grbavici pod srbsko okupacijo, ne da bi se jim zgodilo kaj hudega.³ Tudi lokalni mediji so bili zelo zadržani pri kritičnem obravnavanju te plati okupacije. *Oslobođenje* se je denimo v zadnjem trenutku odreklo objavi dve strani dolgega poročila o "kriminalu in varnostnih zadevah".⁴

Vztrajanje pri zunanjem obleganju in njegovih dramatičnih posledicah je torej na prvih straneh globalnih medijev ustvarilo podobo Sarajeva kot žrtve (kar je vsekakor bilo), manj pa je bilo opazno, da je bilo mesto prevarano in izkoriščano tudi od znotraj, od nekaterih svojih lastnih branilcev in voditeljev. To se je dogajalo na zelo različne načine, na številnih ravneh in najpogosteje prikrito očem javnosti.

KRIMINALCI V OBRAMBI MESTA

Zločinski branilci mesta, ki so jih sprva slavili kot junake domovine, so tistim, ki naj bi jih branili, vedno bolj kradli in jih ustrahovali.⁵ Poglejmo si primer Juke. Ob tem, ko je s svojo skupino branil mesto, je ropal, izsiljeval, zlorabljal in posiljeval meščane ter plenil po skladiščih in trgovinah.⁶ Če jih je policija želela ustaviti, so preprosto pokazali svoje izkaznice in trdili, da blago jemljejo za potrebe vojske.⁷ Ko je to postalo nevzdržno, je general Stjepan Šiber Juko prepričeval, mu pokazal zajetno zbirko dokazov o početju njegovih mož in mu dopovedoval, da je to slabo za ugled vojske. Neki drugi visoki uradnik je Juki očital, da imajo francoski častniki Unproforja bosansko vojsko za navadno tolpo roparjev in tihotapcev.⁸ Vsaj v enem primeru pa so takšni pozivi vendarle zalegli: nekdanji minister je Juko grajal zaradi kraje goriva, ga opozoril, da s tem pomaga sovražniku, se skliceval na njegovo domoljubje in ga prosil, naj pomaga pri varovanju in razdeljevanju zalog. Minister domneva, da ga je Juka poslušal zgolj zato, ker obtožba in prošnja nista prišli s strani njegovega predpostavljenega v vojski. Juka namreč nad seboj ni priznaval nobene vojaške avtoritete.⁹ Bosanskega generala Seferja Halilovića je imel celo za svojega neposrednega tekmeča, in nekoč, ko je imel Halilović skupaj z drugimi visokimi častniki tiskovno konferenco, ga je iz ozadja nenadoma prekinil in zavpil: "Ti baraba, zakaj pa jaz nisem bil povabljen!"¹⁰

Halilović je oktobra 1992 končno izdal ukaz za Jukovo aretacijo, takrat pa je ta s svojo skupino zbežal iz Sarajeva in se umaknil na bližnjo planino Igman, kjer je nato nadzoroval najpomembnejši cestni dostop do mesta. Postavil je lastno kontrolno točko in začel pobirati zajeten delež pomoči in drugega blaga, ki je bilo namenjeno

mestu. Kljubovalno se je utrdil na vrhu Igmana, se obdal s svojo vojsko in s tropom čistokrvnih dobermanov ter obljubljal, da bo nekoč na belem konju prijahal v Sarajevo, razbil obroč in ga osvobodil. Namesto tega je bosanska vojska januarja 1993 Juko pregnala z Igmana, ta pa je nato zamenjal barve in se pridružil hrvaški vojski (vodja HDZ Mate Boban naj bi mu plačal pol milijona nemških mark, da je prestopil v katoliško vero in si spremenil ime v Jole Boban).¹¹ Tako je Juka v manj kot letu dni prehodil pot od *heroja* do *izdajalca*. Toda celo po izgonu iz Sarajeva in po vstopu v HVO leta 1993 mu je uspelo ohraniti tesne poslovne stike s svojimi kriminalnimi partnerji, ki so še naprej delovali v obkoljenem mestu, denimo s Čelom Bajramovićem.¹² Leta 1994 so Juko našli ustrelenega ob robu ceste v Belgiji.

Kriminalci iz sarajevskih vojaških vrst niso le prezirali ukazov svojih nadrejenih, temveč so se s tem pogosto tudi odkrito bahali. Neki vojak se je denimo hvalil, da je general Divjak izdal ukaz o njegovi premestitvi iz enote poveljnika Zulića, on pa si je s tistim papirjem obrisal zadnjico.¹³ Uradna vojaška hierarhija je obstajala zgolj na papirju, še zlasti v prvem letu in pol obleganja. Poveljnik 1. korpusa je imel denimo pod seboj enoto Mušana Cace Topalovića. Neki nižji častnik ga je nekoč prosil, naj Caci ukaže starejšega hrvaškega begunca osvoboditi od obveznega kopanja rovov. Poveljnik mu je odgovoril, da to preprosto ni mogoče, ker nad Cacom nima prav nobene moči. Nato je nižji častnik uporabil neformalne vzvode in prosil svoje znance iz sarajevskega podzemlja, da so s Cacom uredili zadevo.¹⁴

Cacovi vojaki so ves čas pobirali ljudi z mestnih ulic in jih na obrambnih linijah prisilili h kopanju rovov. Med nesrečniki so se znašli tudi družinski člani visokih državnih uradnikov in vojaških generalov. Neke noči leta 1992 je vojak iz Cacove enote dobil ukaz, naj v zaklonišču ob frontni črti straži skupino "ujetnikov", toda nato je ugotovil, da so ujetniki pravzaprav meščani, ki so jih prisilili h kopanju rovov. (Vojak je pozneje dezertiral in s pomočjo vodiča po podzemnem rovu pod letališčem zbežal iz Sarajeva.)¹⁵ Nekateri od na silo odpeljanih se niso nikoli vrnili, v nekaterih primerih verjetno zato, ker so se Cacovi ljudje poskušali polastiti njihovih stanovanj. Njihova trupla so našli v jami Kazani na pobočju planine

Trebević – med nekaj sto trupli žrtev Cacove skupine, med katerimi je bilo tudi veliko lokalnih Srbov.¹⁶ Vojaki Ramiza Čela Delalića pa so z grožnjo o kopanju rogov od posameznikov izsiljevali odkupnino. Vojaki so od izbranih meščanov redno pobirali 2.000 do 5.000 mark "donacije". Kdor ni plačal, je moral na kopanje rogov.¹⁷

Vedno bolj načeti in težavni odnosi oblasti s kriminalnimi združbami branilcev Sarajeva so doživeli najresnejši preizkus konec septembra 1993, ko je bil skozi okno kavarne z nabojem malega kalibra ustreljen Čelo Bajramović. Krogla se je ustavila tik ob srcu. Sarajevske oblasti so v strahu zaradi groženj Čelovih ljudi (ki so zasekli bolnišnico in jo spremenili v kasarno) naredile vse, da bi ga rešile. Urad OZN za begunce so rotile, naj dovolijo Čela prepeljati v Italijo na nujno operacijo srca. Dovoljenje za evakuacijo naj bi podpisal sam Radovan Karadžić. (Po okrevanju v bolnišnici v Anconi naj bi se Čelo nekoč poskušal preko zračnega mosta vrniti v Sarajevo, vendar je uradnik OZN opazil njegovo ime na seznamu potnikov in v zadnjem trenutku opozoril letališko osebje, naj mu prepreči vstop v letalo. Potem pa se je v Sarajevo vrnil po svojih kanalih.)¹⁸

Napetosti med šefi sarajevskih vojaških kriminalnih združb in oblastmi so dosegle vrhunec spomladi 1993, in v nekem trenutku so Cacovi možje zajeli več sto talcev, obkolili predsedniško palačo ter zahtevali izpustitev Senada Pecarja, enega od Cacovih poročnikov. Med talci je bil tudi sin generala Rasima Delića. Ko je poskušal pobegniti, so ga egiptovski vojaki Unproforja vrnili Cacu – menda zato, ker so mislili, da je pobegli srbski ujetnik.¹⁹

Jeseni 1993 se je vlada odločila, da bo najbolj razvpite kriminalne združbe končno uničila. Ob postopni rasti bosanske redne vojske se je odvisnost obrambe mesta od kriminalcev zmanjševala, hkrati pa so tolpe predstavljale vedno večjo oviro za profesionalizacijo in uveljavljanje redne vojske. Njihovo vztrajno zavračanje, da bi se vključili v uradno poveljniško strukturo in njihovo vedno bolj neprikrito kršenje zakonov sta postala zelo resen izziv avtoriteti zakonite oblasti, hkrati pa velika sramota za sarajevske voditelje, ki so si želeli ohraniti mednarodno naklonjenost in pomoč. Ker je kriminalno početje postajalo vse bolj predrzno, je tudi javnost postajala

vse bolj ogorčena. Kot se spominja nekdanji bosanski general, je bila "med domoljubjem in kriminalnim početjem zelo tanka meja in mnogi je niso jemali resno".²⁰ Kaplja se je prelila čez rob, ko so vdrli v pogrebni zavod *Pokop* in pokradli opremo, ki je bila namenjena ubitim žrtvam vojne.²¹

26. oktobra 1993 je vlada sprožila policijsko akcijo, ki je ohromila mesto. Vladni predstavniki so prebivalstvo po radiu in televiziji opozarjali, naj ostanejo doma.²² Cilja *operacije Trebević 2* sta bila 9. motorizirana in 10. gorska brigada, oziroma njuna poveljnika Čelo Delalić in Caco Topalović. Ubitih je bilo osemnajst ljudi, vključno s Cacom, več sto pripadnikov obeh enot pa so priprli. Pripadniki mednarodnih organizacij, ki so delovale v mestu, so operacijo toplo pozdravili, saj so bili tudi sami vedno pogosteje žrtve kraje svojih vozil, opreme in drugega imetja. "Skrajni čas je bil, da nekaj naredijo," je izjavil visoki predstavnik OZN. "Tukaj je divji zahod. Če bosanska vlada ni sposobna narediti reda niti na območju nekaj kilometrov okoli sedeža državnega predsedstva, ne more pričakovati, da ji bo tujina priznala verodostojnost."²³

Protiudarec je bil v resnici veliko bolj omejen in selektiven, kot se je zdelo sprva. Večino priprtih vojakov so kmalu izpustili, tistim, ki so ostali v priporu in prišli pred sodnike, pa so obtožbe spremenili iz "oboroženega upora" v "nepokornost". Cacov poročnik Senad Pecar, ki je bil aretiran nekaj mesecev prej, je po Cacovi smrti napredoval v poveljnika brigade, eden od Cacovih osebnih pomočnikov Timur Numić pa je postal celo vodja štaba stranke demokratske akcije (SDA).²⁴

Cacova popularnost se je ponekod ohranila še dolgo po njegovi smrti in celo po vojni. Novembra 1996 se je na spominskem zborovanju zbralo kakšnih 20.000 Sarajevčanov, ki so po središču mesta nad glavami nosili njegove posmrtno ostanke. Vznemirjen in ogorčen, ker so oblasti uradno dovolile pogrebne slovesnosti, je upokojeni armadni general Jovan Divjak pisal predsedniku Izetbegoviću: "Ne morem razumeti, kako lahko v trenutku, ko si prizadevate ohraniti državnost Bosne, hkrati organizirate slovesnost za nekoga, ki ji je naredil največjo škodo." Izetbegovića je vprašal: "Ali ni ta pogreb namig vsem tistim, ki so poteptali zakon? Namig, da lahko še naprej brez posledic ropajo hiše ter kradejo avtomobile in

drugo tuje premoženje?"²⁵ V svojih knjižnih spominih je Divjak Izetbegovićevo dovoljenje za pogrebno slovesnost označil kot "čaščenje kriminalca" – tistega kriminalca, ki se je lahko, za razliko od njega samega, pojavil v predsednikovem kabinetu prav kadarkoli se mu je zahotelo.²⁶ Divjak je Caca obtožil kriminalnega početja že 17. maja 1993 v pismu, ki ga je naslovil na predsednikov kabinet – torej več kot štiri mesece prej, preden je bil Caco ubit.²⁷

Prizadevanja za pregon kriminalcev iz vojaških vrst so vzbujala mešane občutke. Spomladi leta 1993 je tožilec Ismet Hamzić na sojenju enajstim vojakom (ki so bili obtoženi umora petih civilistov, ropanja stanovanj, kraje avtomobilov in kraje avtomobilskih gum ter zabavne elektronike v vrednosti 100.000 dolarjev) takole opisal nelagodje: "Če ne bi bilo tudi umorov, bi se jaz niti ne pojavil na sodišču. To so ljudje, ki so zaustavili Srbe." Nekateri od vpletenih v proces na strani tožilcev so se pritoževali, da poskuša vlada s pritiski zavarovati obtožence.²⁸

POLITIČNA KORUPCIJA, ZLORABE IN OPORTUNIZEM

Obroč znotraj obroča ni bil omejen zgolj na odpadniške vojaške enote, temveč je segal globoko v državno upravno zgradbo. Direktor osrednje državne varnostne službe Munir Alibabić trdi, da je Sarajevo pod pretvezo domoljubja oropala njegova lastna oblast. On in še nekateri drugi so tudi prepričani, da Caco ni bil odstranjen zato, ker bi ušel izpod nadzora kot vojaški poveljnik, temveč zato, ker je postal politično breme za predsednika Izetbegovića in njegov najožji krog. Caco je vedel preveč in bi lahko politično vodstvo razgalil kot partnerje v svojih umazanih poslih. V policijskih racijah so polovili male ribe, velikega kriminala pa niso nikoli resno raziskovali in tudi niso ukrepali. Kot trdi Alibabić, je bil izgovor vedno enak: obramba mesta zahteva vse razpoložljive sile. Ta izgovor so najpogosteje uporabljali prav tisti uradniki, ki so bili lastniki vedno večjega števila avtomobilov, podjetij, trgovin, restavracij, kavarn ... Notranje ministrstvo, pravi Alibabić, je postalo majhna združba vojnih dobičkarjev pod prevladujočim vplivom SDA, vodstvo ministrstva pa je postajalo vedno bolj podobno poslovnežem,

ne pa vodilnim policistom.²⁹

Še posebej naj bi izstopal Bakir Alispahić, ki ni bil le zvesti zaveznik predsednika Izetbegovića in član izvršnega odbora SDA,³⁰ temveč je tudi svoj uradni položaj notranjega ministra zlorabljal za varovanje in osebno udeležbo v raznovrstnih sumljivih poslih – in za nekatere od njegovih nezakonitih poslov so v vladi dobro vedeli že pred junijem 1993, ko so ga imenovali na ministrski položaj.³¹ Med drugim naj bi bil vpleten v tihotapljenje 550.000 mark vrednega konvoja blaga v tovornjakih z lažnimi oznakami OZN, ki je bil pod policijsko zaščito, ko so tovornjaki prišli v mesto. V nekem drugem poskusu so Alispahića celo aretirali, ko je tihotapil nekaj tovornjakov alkohola, vendar so ga na ukaz "od zgoraj" takoj izpustili.³²

Preiskave in obtožbe proti članom stranke naj bi ustavili zaradi vpletenosti same stranke. Preiskavo Cacovih kriminalnih poslov in umorov srbskih civilistov v mestu naj bi denimo blokirali z izgovorom, da bi bila lahko kompromitirana tudi stranka.³³ Politično vodstvo naj bi ostalo tiho in strpno do Caca in njemu podobnih tako dolgo, dokler so bili zanje koristni in uporabni. Kot je povedal nekdanji vojak iz Zulićeve enote, so politiki šefe kriminalnih združb "prežvečili in izpljunili", ko niso bili več uporabni.³⁴ Pred tem pa so vse pritožbe in opozorila o kriminalu in zlorabah naletela na gluha ušesa, tako kot se je zgodilo s tistim štiri strani dolgim pismom, ki ga je maja 1993 Izetbegoviću napisal general Divjak. In seveda, ko je tudi Alibabić poslal Izetbegoviću svoje osem strani dolgo poročilo o nezakonitem dogajanju v notranjem ministrstvu, vključno s početenjem Alispahića, so ga brez vsakega pojasnila razrešili, ponižali in mu dodelili delovno mesto skoraj brez pristojnosti.³⁵

Nekdanji bosanski general Sefer Halilović ter še nekateri drugi trdijo, da je posebej pomemben del organiziranega kriminala predstavljala sistematična zloraba in kraja tuje finančne pomoči, ki je bila namenjena obrambi. Za milijone dolarjev pomoči, ki so jih dobili iz vrst bosanske diaspore ter iz nekaterih solidarnih islamskih držav, denimo iz Irana in Savdske Arabije, je skrbela peščica stranki zvestih vladnih uradnikov, ki jih je izbral sam Izetbegović in jim dal izjemna pooblastila ter nobenega nadzora in odgovornosti do nadrejenih.³⁶ Halilović trdi, da je večina tuje pomoči pristala na zasebnih računih

in da ta denar ni bil nikoli uporabljen za vojaške obrambne namene. Seveda je nemogoče natančno ugotoviti, koliko je bilo vsega denarja, vsekakor pa so razmere kar vabile k zlorabam; uvoz orožja je potekal tajno, prav tako zbiranje finančne pomoči v tujini, to pa je bilo ravno pravo okolje in hkrati krinka za korupcijo, krajo in vojno dobičkarstvo.

Tisti, ki so navezovali in vzdrževali tajne kanale zunanjega financiranja, kot denimo namestnik obrambnega ministra Hasan Čengić (ki ga je Izetbegović postavil za glavnega zbiralca tuje pomoči in za glavnega kupca orožja), so imeli popolnoma proste roke. Velika odvisnost bosanske vlade od iz tujine pretihotapljenega orožja je dala nekaterim posameznikom izjemno moč – pa tudi spodbudo, da so to odvisnost še poglobljali –, vsi drugi pa so bili od dogajanja povsem odrinjeni.³⁷ Nekdanji visoki uradnik bosanske vlade se spominja, kako so trgovci z orožjem sistematično blokirali vse njegove predloge za krepitev obrambne samozadostnosti: "Embargu na prodajo orožja v Bosno sem se hotel izogniti s spodbujanjem domače proizvodnje, in v Bosni smo v resnici bili sposobni izdelati svoje orožje. Toda vsakič, ko sem želel vzpostaviti proizvodnjo, so me ustavili. Oligarhija pod taktirko Izetbegovića in Silajdžića ni nikoli dovolila okrniti svojega monopola nad nakupi tuje opreme. Denar je prihajal od Savdijcev in iz Irana, in le osrednja oblast je smela sodelovati v nabavah. Domača proizvodnja pa bi del teh denarnih tokov preusmerila."³⁸

Nekdanji uradnik, ki je bil med vojno na številnih visokih položajih v bosanski vladi, potrjuje, da ni bilo nikoli nobenih resnih poskusov za vzpostavitev domače proizvodnje orožja in trdi, da so to onemogočali vplivni posamezniki, ki so raje potovali v tujino, se družili s potencialnimi donatorji finančne pomoči in skrivaj kupovali tuje orožje. Namerno so zaprli celo edino bosansko tovarno, v kateri so izdelovali puške, nato pa so isti model orožja po veliko višji ceni kupovali na mednarodnem črnem trgu. "Zelo koristno bi bilo za našo državo, če bi javnost končno izvedela, kam je šel ves ta denar," pravi, ko opozarja na popolno nepreglednost zbiranja mednarodne finančne pomoči in kupovanja orožja med vojno.³⁹

Odvisnost od tihotapljenja orožja iz tujine je imela tudi pomembne politične posledice. Predsednik Izetbegović je igral na karto

svojih povezav z islamskimi državami in možnosti zagotavljanja skrivne finančne podpore ter si s tem zagotavljal podaljševanje predsedniškega mandata. Medvojni član predsedstva Mirko Pejanović poudarja, da si je povsem nemogoče predstavljati, da bi Izetbegović lahko zadržal svoj položaj tudi v miru in da je bil zelo lakomen oblasti.⁴⁰ In res, ko se je že med vojno pojavilo vprašanje rotacije na mestu predsednika predsedstva, naj bi Izetbegović vztrajal, da mora ostati na položaju, ker nihče drug ni dovolj znan in povezan z islamskim svetom, prav to pa naj bi bilo ključno za njihovo obrambo.⁴¹

Ob tem, ko so bile skrivne nabave orožja vedno bolj v rokah posameznikov, ki so bili tesno povezani z vodstvom SDA, pa je prišlo zaradi naraščajočega vpliva SDA tudi do vedno močnejše islamizacije bosanske vojske, kar je načenjalo tradicionalno bosansko (in še posebej sarajevsko) multikulturnost in versko raznovrstnost.⁴² Erozijo v vojski je dodatno pospešil zelo vprašljiv prihod 3000 mudžahedinov iz Bližnjega vzhoda in severne Afrike, ki jih bosanska vlada pravzaprav ni potrebovala za obrambo, temveč so bili del cene, ki jo je morala plačati radikalnim islamskim državam zaradi svoje odvisnosti od njihove skrivne finančne pomoči in orožja. Pojavljanje teh tujih borcev, ki so najpogosteje prihajali preko Hrvaške pod krinko islamske humanitarne pomoči, je samo še dolivalo olja na ognjevito srbsko propagandno kampanjo, češ da branijo krščansko civilizacijo pred islamskim fundamentalizmom. Mudžahedini so bili tudi odgovorni za nekatere najhujše zločine, ki jih je zagrešila bosanska vladna stran. Vendar je še vedno nejasno in je predmet vročih razprav, ali so jih oblasti zares same povabile in koliko so bili v resnici zaželeni. Njihova prisotnost še dolgo po koncu vojne (kljub uradnim zahtevam, naj odidejo)⁴⁴ – ki sta jo omogočala na vprašljiv način pridobljena bosansko državljanstvo in potni list – je v nekaterih krogih sprožala strah in ugibanja, da Bosna postaja izhodišče za širjenje skrajnega islama.⁴⁵ Tuji borci so bili najbolj dejavni v Sarajevu in osrednji Bosni, domnevno pa naj bi bili vpleteni tudi v vojaško ofenzivo, ki se je začela na Igmanu, med katero so se bosanske enote spopadle tudi z enotami Unproforja na sarajevskem letališču.⁴⁶

Dlje kot je trajala vojna, bolj se je bosanska vojska politizirala –

spreminjala se je v strankarsko vojsko, ki je bila podrejena političnim ciljem SDA.⁴⁷ Kot ocenjuje ena od raziskav o razvoju bosanske vojske, so bile prav zato "vse večje vojaške operacije načrtovane bolj zaradi političnih ciljev in potreb, kot pa zaradi vojaško strateških razlogov".⁴⁸ To velja tudi za slabo načrtovano in izpeljano ofenzivo v Sarajevu junija in julija 1995, ki je terjala življenja kakšnih 400 bosanskih vojakov.

Predvsem pa so razmere v obleganem mestu predstavljale idealno okolje za vzpon in utrjevanje nove elite, ki je bila povezana z SDA in se je zbirala okrog družine Izetbegović in njenega najožjega kroga političnih zaveznikov. Kot trdi Sudetic, so v ta krog sodili tudi Senad Šahinpašić (ki je Aliji Izetbegoviću pomagal ustanoviti SDA in je imel dolgo zelo tesne stike s predsednikovim sinom Bakirjem Izetbegovićem), družina Alije Delimustafića (nekdanjega bosanskega notranjega ministra) in Alemko Nuhanović (trgovec z mesom iz Višegrada).⁴⁹ Na sestanku SDA leta 1994 je Izetbegović zelo jasno povedal, da bosta zvestoba in poslušnost za stranko veliko pomembnejši vrednoti, kot znanje in sposobnost. Nestrankarske ljudi so vedno bolj odrivali iz ministrstev in iz državnih družb ter jih nadomeščali s člani SDA. Kot je povedal eden od vladnih uradnikov, ki je bil odpuščen med vojno, so "nagnali vsakega, ki ni bil pokoren. Namesto da bi ljudi organizirali, so se zanašali zgolj na pomoč iz tujine."⁵⁰

Ko so sile OZN spomladi 1994 odprle tako imenovane "modre poti", po kateri je naslednjih nekaj mesecev z letališča v mesto prihajalo komercialno blago, so svoje poslovne interese utrdili in razvejali nekateri politično najboljše povezani poslovneži. Cene so padle in ponudba se je povečala, kar je mestnemu prebivalstvu končno prineslo nekaj olajšanja. Toda daleč največ je s tem dobila peščica trgovcev, ki so poslovali pod okriljem SDA. Majhne neodvisne trgovce so vedno bolj odrivali. Kot trdi nekdanji vladni uradnik, so nove sarajevske elite "uporabile vojaške enote v Dobrinji in Hrasnici, da so ustavljale transporte blaga tistih zasebnikov, ki niso imeli političnega zaledja". To naj bi še posebej veljalo za "poveljnika bosanske brigade v Hrasnici Fikreta Plevljaka, ki je bil prijatelj Bakirja Alispahića že dolgo pred začetkom vojne. Plevljak je, očitno z dovoljenjem svojih nadrejenih, uvedel cestno takso v višini

500 nemških mark za večino tovornjakov, ki so v Sarajevo prihajali po obvozni poti preko Igmana." Razen tega naj bi "njegovi možje ropali tovornjake, ki so vozili blago za trgovce brez Izetbegovićeve zaščite".⁵¹

Nova sarajevska elita se je v času obleganja mesta politično in gospodarsko okrepila, si akumulirala "zagonski" kapital za bodoče poslovne podvige in si ustvarila pomembno prednost pred začetkom povojnega procesa obnove. Tako je med obleganjem mesta prišlo do temeljitega preoblikovanja stare strukture družbene moči, kar je pustilo globoko sled še dolgo po koncu vojne.

OVIRANJE DOSTOPA DO VODE

Nekatere značilnosti *notranjega obleganja* so se v vseh razsežnostih pokazale ob prepoznih in jalovih poskusih, da bi izboljšali obupno slabo oskrbo z vodo za Sarajevčane. Nič presenetljivega ni, da so dostop do vode drastično omejile srbske oblasti (pod njihovim nadzorom je bila večina predvojnih vodnih virov). Preseneča pa dejstvo, da je oskrbo z vodo omejevala tudi sama sarajevska oblast. Nič ne more tako nazorno prikazati bednega življenja v mestu, kot podobe izčrpanih Sarajevčanov, ki tvorijo svoje plastične posode z vodo, medtem ko nanje streljajo in jih pobijajo vrli srbski ostrostrelci. Na stotine meščanov je bilo ubitih ali ranjenih med tem neskončnim obredom iskanja vode. Iskanje, čakanje v dolgi vrsti in nošenje vode k svoji družini je bilo za številne prebivalce mesta ena glavnih vsakodnevnih obveznosti – in ti prizori so za globalno medijsko občinstvo predstavljali enega najbolj trajnih in vidnih dokazov, da je civilno prebivalstvo žrtev srbske agresije. Sarajevo je imelo le peščico majhnih izvirov pitne vode, ki niso bili pod nadzorom napadalcev. Svoj lasten vrelec vode je imela pivovarna sredi mesta in od tu so vodo s cisternami vozili tudi v druge dele mesta. Izkopali so tudi druge skupne vodnjake, pred katerimi so nato nastajale dolge kolone ljudi, ki so ure in ure čakali, da so lahko napolnili svoje posode.

Leta 1993 se je svetovno znani ameriški strokovnjak za pomoč ob naravnih nesrečah Fred Cuny domislil drznega in širokopoteznega projekta, s katerim bi vzpostavili nadomestni sistem vodne oskrbe

Sarajeva. Ko bi deloval s polno zmogljivostjo, bi lahko vsaj del dneva zagotavljal tekočo vodo za večino prebivalstva.⁵² Predlagal je, da bi v obstoječi vodovodni sistem preko filtrov prečrpavali vodo iz reke Miljacke, ki teče skozi mesto. Ob finančni pomoči Georga Sorosa in Mednarodnega odbora za reševanje (IRC) je Cury s svojimi sodelavci na transportnih letalih C-130 pritovoril v Sarajevo dva zasilna sistema za čiščenje vode. Ob tem je bilo potrebno premagati izjemne tehnične, logistične in politične ovire – vključno s tem, da so morali mimo srbskega oficirja za zvezo na sarajevskem letališču pretihotapiti ogromne jeklene cisterne. Na tovornem nalogu, ki so ga morale potrditi tudi srbske oblasti, je preprosto pisalo "Vodni filtri". Humanitarac Brian Stears, ki je bil specializiran za prenašanje občutljivega blaga mimo srbskih predstavnikov na letališču – včasih tudi tako, da jih je napil – je takole opisal operacijo:

Srbom se tudi sanjalo ni, za kaj gre – verjetno so mislili, da je to del kakšnega stroja – in so podpisali. Potem pa so prišla letala in z njimi te ogromne jebene cisterne, da smo jih komaj spravili z letala. Začeli so kričati: "Kaj za vraga je to?" Toda medtem so njihovi že podpisali in fantom na letališču ni bilo do tega, da bi spreminjali ukaze svojih šefov. Tako smo jih samo bitro naložili in odpeljali v mesto, še preden se je kdo lahko oglasil.⁵³

Prva čistilna naprava je bila pripravljena do konca leta 1993. Postavili so jo v cestni tunel, kjer je bila na varnem pred srbskim obstreljevanjem.⁵⁴ Toda na Cunyjevo veliko presenečenje in razočaranje se je izkazalo, da veliko večjo oviro kot Srbi predstavlja sama sarajevska oblast. Mestni uradniki niso hoteli izdati dovoljenja za zagon sistema in so trdili, da voda ne bo varna za uživanje. Cuny jo je dal testirati, in to ne le v laboratorije na Hrvaškem, temveč jo je poslal tudi Svetovni zdravstveni organizaciji in ameriškim vojaškim okoljskim strokovnjakom v Nemčiji. Vse analize so pokazale, da je voda užitna. Sarajevske oblasti pa so trmasto vztrajale pri prepovedi. Neke noči je Cuny vseeno kljubovalno odprl ventile in spustil vodo v mestni vodovodni sistem – in družinam, ki so nenadoma ugotovile, da iz njihovih pip teče pitna voda, se ni zgodilo nič.

Mestni uradniki so takoj ukrepali, zaprli ventile in še naprej trdili, da voda ni primerna za uživanje. V nekem dokumentu je Cuny zapisal, da so na sestanku "med najhujšim obstreljevanjem Sarajeva v

zadnjih šestih mesecih, ko so se krogle dobesedno odbijale od oken-
skih polic," bosanski uradniki zahtevali nove, še bolj skrbne analize,
ki morajo biti opravljene v Združenih državah.⁵⁵ Cunny takole opi-
suje svoje težave z bosansko administracijo:

*Eden od razlogov, zakaj naj bil sistem neprimeren, je po njibo-
vem ta, da na začetku procesa nimamo zbiralnika za usedline, iz
katerega bi vodo spuščali v vodovodni sistem. Že nekajkrat smo
jim razložili, da to v čistilni napravi, ki dela pod pritiskom, ni
potrebno. Prav tako trdijo, da je sistem nevaren, ker ne deluje
avtomatično, temveč je ročno nadzorovan. Niso pa še povedali, v
čem je ta nevarnost. V nekem trenutku so nam rekli, da ne bodo
dovolili zagona, dokler ne bomo prebarvali sten znotraj tunela,
niso pa uspeli razložiti, v kakšni zvezi je to s kakovostjo vode.⁵⁶*

Kot investitor je poskušal posredovati tudi George Soros in je bo-
sansko vlado prosil, naj vendarle dovoli zagon. "Rad bi vas spom-
nil, da vam je naklonjen ves svet," je 11. februarja pisal predsedniku
bosanske vlade Harisu Silajdžiću. "Vsak sum, da vlada namerno sili
svoje ljudi, da si nosijo vodo in se izpostavljajo ostrostrelcem, na-
mesto, da bi jo imeli v varnem zavetju svojih domov, bo resno ogro-
zil njen ugled."⁵⁷ Soros je celo osebno obiskal predsednika Izetbe-
govića. Toda odpor se je nadaljeval.

Za to nepričakovano ravnanje sarajevskih oblasti imamo več razlag,
ki upoštevajo tako vidna kot tudi zakulisna dogajanja. Ena od naj-
bolj ciničnih razlag je ta, da je bosanska vlada hotela ohraniti glo-
balno televizijsko podobo obupanega in nevarnega tavanja Sarajev-
čanov v vsakodnevnem iskanju vode – srce parajoče podobe, ki je
bila izjemno učinkovito javnomnenjsko orodje v vzdrževanju med-
narodne solidarnosti in podpore. Zelo prepričljiva zakulisna razla-
ga pa pravi, da bi z odprtjem ventilov čistilne naprave zaprli dono-
sen vir zaslužka na črnem trgu. *Washington Post* je takole poročal:
"Vladne službe, ki skrbijo za razvažanje vode po mestu, dobivajo
gorivo za svoje vozila, toda del tega goriva prihaja na črni trg, kjer
ga prodajajo po 25 dolarjev za liter. Če bi voda pritekla iz vodo-
vodnih pip, bi presahnil zelo donosen vir zaslužka."⁵⁸ Humanitarna
prostovoljca John Fawcett in Victor Tannet, ki sta bila tesno vple-
tena v projekt vodne čistilne naprave, sta opozorila na še eno, resda
nepotrjeno, toda dovolj verjetno zakulisno razlago. Prvič, "nekateri

mestni uradniki so bili osebno vpleteni v prodajo vode iz pivovarne in čistilna naprava bi jim uničila dober posel". In drugič, "pivovarna je dobivala od OZN dizelsko gorivo, ki je poganjalo črpalke za črpanje vode iz velikih globin. Govorilo se je, da je bil nadzor nad porabo tega goriva zelo slab in da ga je bosanska vlada delno uporabljala v svojih tovarnah orožja."⁵⁹

Pod velikim mednarodnim pritiskom, ki ga je spremljala negativna medijska pozornost, je sarajevska vlada končno dovolila zagon sistema – toda z najmanjšo zmogljivostjo in ob opozorilih prebivalstvu, naj vode ne uporabljajo za pitje, temveč zgolj za druge potrebe (denimo za splakovanje straniščnih školjk). Nasprotovanje vlade se je nadaljevalo še v letu 1994. Šele ko je srbsko vodstvo konec aprila 1995 močno zategnilo obroč okrog mesta, so sarajevske oblasti končno sprejele čistilno napravo kot sestavni del strategije preživetja in dovolile, da je delovala 24 ur na dan (ter zagotavljala 80 do 90 odstotkov vse potrebne pitne vode za mesto).⁶⁰ Nekateri uradniki, ki so prej najbolj nasprotovali vodnemu projektu, pa so ga zdaj ne le javno promovirali, temveč so se hvalili, da so ga že od nekdaj podpirali.⁶¹

Obroč znotraj obroča je vsekakor najbolj temačna in sporna razsežnost sarajevskih vojnih let. Še dolgo po koncu vojne je bil tudi predmet vročih in trpkih razprav v lokalnih medijih in v političnih krogih. Te razprave so polne skrivnostnega, zapletenega in zarotniškega naboja, ki človeka hitro prevzame in zavede. Naš cilj ni iskanje krivcev ali pa morda prilivanje olja na že tako pregreto politično prizorišče; pokazati želimo le, da je zunanje obleganje ustvarilo v mestu okoliščine, ki so bile nadvse ugodne za zakulisno razraščanje grabežljivosti, s katero se oblasti niso spopadle pravočasno in dovolj učinkovito. Večine vsega tega zakulisnega dogajanja verjetno ne bomo nikoli poznali in bo za vedno ostalo zgolj predmet sumničavega ugibanja.